

Bemærkninger om vore Arbejderes Kost.

Af
Th. Sørensen.

I Aargangen for 1881 af dette Tidsskrift har Professor Scharling forsøgt at udfinde, hvilke Beløb der maa medgaa paa en Arbejderfamilies forskellige Udgiftsposter, og deriblandt da ogsaa, hvad en tilstrækkelig — omend tarvelig Kost kan faas for*). Det er dog nærmest københavnske Forhold, som haves for Øje. Beregningen hviler ingenlunde paa aprioriske Forudsætninger. Der er tværtimod først søgt Oplysning om, hvor stort et aarligt Beløb forskellige Institutioner have udgivet til Føden for Personer, hvis sociale Stilling er ens med eller nærmer sig til Arbejderens. Herved viste sig paa de givne Tidspunkter — fra Midten af Treserne indtil Begyndelsen af Firserne — at være medgaaet i aarligt Gennemsnit mellem 242 Kr. og 280 Kr. for følgende Personer: Kommunehospitalets Funktionærer paa almindelig Pleje, Funktionærer paa Ladegaarden, Opsynsbetjente ved Straffeanstalten paa Kristianshavn, Tyende paa Frederiks Hospital, Patienter paa laveste Forplejningsklasse i den nørrejdske og Østifternes Sindssyge-

*) •Om Bestemmelsen af en Families Indtægt•.

Bemærkninger om vore Arbejderes Kost.

Af
Th. Sørensen.

I Aargangen for 1881 af dette Tidsskrift har Professor Scharling forsøgt at udfinde, hvilke Beløb der maa medgaa paa en Arbejderfamilies forskellige Udgiftsposter, og deriblandt da ogsaa, hvad en tilstrækkelig — omend tarvelig Kost kan faas for*). Det er dog nærmest københavnske Forhold, som haves for Øje. Beregningen hviler ingenlunde paa aprioriske Forudsætninger. Der er tværtimod først søgt Oplysning om, hvor stort et aarligt Beløb forskellige Institutioner have udgivet til Føden for Personer, hvis sociale Stilling er ens med eller nærmer sig til Arbejderens. Herved viste sig paa de givne Tidspunkter — fra Midten af Treserne indtil Begyndelsen af Firserne — at være medgaaet i aarligt Gennemsnit mellem 242 Kr. og 280 Kr. for følgende Personer: Kommunehospitalets Funktionærer paa almindelig Pleje, Funktionærer paa Ladegaarden, Opsynsbetjente ved Straffeanstalten paa Kristianshavn, Tyende paa Frederiks Hospital, Patienter paa laveste Forplejningsklasse i den nørrejdske og Østifternes Sindssyge-

*) •Om Bestemmelsen af en Families Indtægt•.

anstalt. Endvidere henvistes til nogle af Prof. Falbe-Hansen i sin Tid indhentede Oplysninger, ifølge hvilke der i 1873 skulde være udgivet til Kosten for Tjenestekarle paa Landet (større Gaarde): i Københavnseggen 330 Kr. aarlig, og 204 à 240 Kr. i Midt- og Østsælland, paa Taasinge, Sydfalster og i Koldingegnen. Naar undtages Tjenestekarlene paa Landet, referere hine Angivelser af Kostudgiften for en voksen Person sig til Fødemidler, indkøbte til en gros Priser og i raa Tilstand.

»Efter de anførte Data« — slutter Prof. S. — »tor der sikkert gaas ud fra, at man i ethvert Tilfælde ikke regner for højt, maaske snarere noget for lavt, ved (i 1881) at ansætte Udgiften til de for en kraftig Mands tilstrækkelige Ernæring fornødne Fødemidler til 240 Kr. aarlig. Forsaavidt da Talen er om en privat Familie, som maa gøre sine Indkøb i Detail, og under Forudsætning af, at der kun tænkes paa en tarvelig og ensformig Kost men af god Beskaffenhed«.

Af de indhentede Oplysninger syntes det endvidere at fremgaa, at Kostudgiften for Kvinder, der skulde udføre legemligt Arbejde, ikke blev væsenlig mindre end den, der medgik for Mænd. »Men da Hustruen dog i de lidt bedre stillede Arbejderfamilier kun i mere indskrænket Grad udfører grovt legemligt Arbejde«, ansættes i Afhandlingen hendes Kostudgift til c. 80 pCt. af Mandens, d. v. s. til 192 Kr. aarlig.

Vedrørende Børnene var der søgt Underretning fra Opfostringshuset i København, hvor det viste sig, at der til Indkøb af Fødemidler i raa Tilstand og til en gros Priser medgik i Gennemsnit 95 Kr. pr. Barn i Aarene 1876—80, medens der var budgetteret 108 Kr.

for 1881. Alderen for Opfostringshusets Børn var 10—14 Aar. Da man imidlertid ikke kan gaa ud fra saa høj en Gennemsnitsalder for Arbejderens i Hjemmet værende Børn, sattes Udgiften kun til det sidst nævnte Beløb, forsaavidt der er 1 Barn i Familien, medens den, hvor der er flere Børn, ansloges til 100 Kr. aarlig for hvert af de øvrige.

Den samlede Udgift til en tarvelig Forplejning for Familier af forskellig Størrelse bliver da efter Prof. S. følgende:

2 Voxne uden Børn.....	432 Kr. aarlig.
2 do. og 1 Barn.....	540 - —
2 do. - 2 Børn.....	640 - —
2 do. - 3 do.	740 - —

o. s. v.

Anledningen til, at den anførte Afhandling fremdrages her, er den for nylig fremkomne Betænkning om »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse«, som skyldes københavnske Sygekassers Initiativ, og hvis Forf. er Forretningsføreren for Socialdemokratisk Forbund, Hr. P. Knudsen. Betænkningen, der søger at paavise et Misforhold mellem Arbejdernes Indtægt og de til en passende Existens nødvendige Udgifter, støtter sig nemlig for de københavnske Arbejders Vedkommende væsenlig til Prof. S.s Beregning. I Forbigaaende kan bemærkes, at der ikke tages Hensyn til den siden 1881 foregaaede Ændring i Prisen paa de Fødemidler, som indgaa i Arbejdernes sædvanlige Forbrug. Som vi senere skulle faa at se, har dog denne ikke været saa ganske ubetydelig.

Men ved Siden heraf foretages der ogsaa i Betænkningen en selvstændig Beregning af en Arbejder-

families nødvendige Kostudgift. Som Udgangspunkt for denne benyttes nogle Spisetabeller, hentede fra et Skrift af Lægerne Thorup og Christmas*). Ved en ikke ringe Modifikation af Fordringerne til Kosten faas da ud, at en københavnsk Arbejderfamilie paa 4 Personer (2 Voxne og 2 Børn) skulde behøve mindst 800 Kr. aarlig til sin Føde. Beløbet er, som man ser, højere end efter Prof. S.s Overslag, der for Familier af nævnte Størrelse gaar ud paa 640 Kr. Vedrørende Kostudgiften for en ugift mandlig Arbejder kan endnu bemærkes, at Betænkningen ikke tør ansætte denne under 470 Kr. aarlig. Der synes ikke at være noget rigtigt Forhold mellem hine 800 Kr. og disse 470 Kr., dersom da Kosten forudsættes at være af samme Beskaffenhed.

For Købstadarbejdernes Vedkommende henholder Betænkningen sig til de i et Skrift af nærværende Forf.***) foreliggende detaillerede Husholdningsregnskaber fra 8 Arbejderfamilier (Haandværksvende og Arbejds-mænd) i Hobro. Disse gøres til Genstand for en Art fysiologisk Prøve. Det beregnes nemlig, hvor meget vedkommende Familier synes at have forbrugt af de forskellige Næringsstoffer: Æggehvidthestof, Fedtstof og Melstof, hvormed da sammenholdes, hvad der af disse Stoffer skulde være forbrugt, dersom Føden — efter det til Grund lagte Skøn — kunde betegnes som tilstrækkelig og passende sammensat. Som Resultat faas ud, at hine Familier, der gennemsnitlig bestod af 5,8 Personer, skulde have manglet Kødning til et gennemsnitligt Beløb af 394 Kr. pr. Familie. Heraf uddrager saa Be-

*) »Hvorledes skaffes god daglig Kost for den billigste Pris«.

**) »Et Bidrag til Belysning af Købstadarbejderes Vilkaar«.

tænkningen den noget dristige Slutning, at »Antallet af de Familier, der gennemsnitlig mangle c. 400 Kr. aarlig for blot at kunne faa tilstrækkelig Kødning, er lig Antallet af de Familier, hvis aarlige Indtægt er under 800 Kr.«. Dette skulde gælde Arbejdere saavel i København som i Provinsbyerne, og desuden industrielle Arbejdere i Landdistrikterne.

For Markarbejdernes Vedkommende er det ligeledes min Skildring af disses Vilkaar*), hvortil Betænkningen henholder sig i Henseende til Kosten, som de faa. Der citeres blandt andet den Udtalelse af mig, at de »jordbrugende Markarbejders Familier leve omtrent paa samme Maade som de faste Daglejeres i Købstaden, og de jordløse Markarbejders som de løse Daglejeres, forsaavidt Markarbejderen arbejder paa egen Kost, medens derimod de Familier, hvor han faar Kosten hos Arbejdsgiveren, leve daarligst af dem alle«. I Henhold hertil synes Betænkningen da at overføre ogsaa paa Landdistrikterne den nylig gengivne Slutning, som uddroges for alle de Familiers Vedkommende, der i København og Købstæderne have under 800 Kr. i aarlig Indtægt.

De i det foregaaende anførte Tal agte vi nu at gøre til Genstand for nogle kritiske Bemærkninger. Samtidig ville vi paavise, hvad en Familie af Haandværkerklassen har udgivet for en Kost, der tør betegnes som god og rigelig, for hermed at sammenholde Beløbene, som de af mig i sin Tid undersøgte Arbejderfamilier, resp. i en Provinsby og i Landdistrikter, have formaet at udgive paa denne Post.

*) »Markarbejders Vilkaar i jydsk Hedeamter«.

Som Indledning hertil maa vi imidlertid først klare os Forholdet mellem Børns og voxnes Forbrug af Fødemidler. Hvor meget konsumere hine i Sammenligning med disse? Ifølge Hampke*) opstiller den bekendte Statistiker Engel følgende Skema over Maaden, hvorpaa en Families Forbrug skulde fordele sig paa dens enkelte Medlemmer. Som man vil se, sættes som Enhed det Kvantum, der forbruges af kvindelige Personer i en Alder af 0—5 Aar.

Alder	Mand	Kvinde
0—5 Aar.....	1.5	1.0
6—10 —	1.8	1.2
11—15 —	2.3	1.5
16—20 —	2.8	1.8
21—25 —	3.3	2.2

Jeg anser just ikke dette Skema, der for en stor Del turde hvile paa et Skøn, for uangribeligt paa ethvert Punkt. Navnlige ser jeg ingen Grund til, at kvindelige Personer skulde bruge i den Grad mindre end mandlige. Forsaaavidt begge Parter have omtrent lige megen legemlig Bevægelse, er det vistnok ogsaa fejlagtigt. Men selv for de voxnes Vedkommende finder dette jo Sted i mange Familier ogsaa af Arbejderklassen. Bortset fra de Tilfælde, hvor Hustruen gaar paa Arbejde udenfor Hjemmet, kan saaledes nævnes de Familier, hvor Manden — som Haandværker eller Fabrikarbejder — har en Beskæftigelse, der kan udføres siddende og uden legemlig Anstrengelse. Derimod turde Forholdet mellem Børns og voxnes Forbrug af

*) »Das Ausgabebudget der Privatwirthschaften«.

Fødemidler være truffen tilnærmelsesvis rigtig, naar det her opstilles, at Børn under 11 Aar konsumere halvt saa meget som voxne Personer (over 20 Aar), medens Børn fra 11—15 Aar konsumere henimod $\frac{3}{4}$ saa meget som voxne. Det stemmer i alt Fald nogenlunde med Fysiologernes Beregninger. Efter det tidligere omtalte Skrift af Thorup og Christmas skulde nemlig den daglige Kost for en jevnt arbejdende, middelstor, Mand indeholde 21 Kvint Æggehvitestof, 12 Kvint Fedtstof og 100 Kvint Melstof; har Manden ikke legemligt Arbejde af Betydning, kan Behovet reduceres med omtrent $\frac{1}{3}$, medens det paa den anden Side maa forøges, naar han har meget anstrengende Arbejde. For Børn er gennemsnitlig det daglige Behov mindst følgende: i en Alder af 5—9 Aar resp. 12 Kv., 4 Kv. og 42 Kv.; i en Alder af 10—15 Aar resp. 14 Kv., 7 Kv. og 50 Kv.

Naar man vil forsøge at beregne en Families Kostudgift pr. Individ (voxen), kommer man saaledes næppe langt fra det virkelige Forhold, dersom man sætter Børn under 10 Aar lig med 0,5 Individ og Børn fra 10—14 Aar lig med 0,75 Individ. Herfra agter jeg da ogsaa at gaa ud ved den foreliggende Undersøgelse, der jevnlige gør Brug af en saadan Beregning. Dog maa have in mente, at det paa denne Maade kan hænde, at Kostudgiften bliver ansat noget rigelig for den sidst nævnte Kategori af Børn. Ikke alene behøve de jo mindre Næringsstof end voxne, forsaavidt disse da have legemligt Arbejde af Betydning, thi ellers er Behovet ikke synderlig forskellig. Men som Regel faa de ogsaa mere tarvelig Kost, særlig i Arbejderklassen. Idetmindste gælder dette for den

tørre Kosts Vedkommende, som Børnene faa uden Paa-
læg eller med billigere Paalæg end de voxne.

Det er vel unødvendigt at fremhæve i Anledning af Udtrykket »tarvelig Kost«, at denne ingenlunde falder sammen med en Kost, der er utilstrækkelig nærende. Tarvelig vil i denne Sammenhæng sige billig. Det samme Kvantum af Næringsstof lader sig nemlig erhverve til meget forskellig Pris, som Følge af at Betalingen for et Næringsmiddel ikke retter sig hovedsagelig efter dets Indhold af Næringsstof (Næringsværdien). For at tage et Exempel, kan det daglige Behov af Æggehvidestof hentes billigere fra Planteriget end fra Dyreriget, selv med behørigt Hensyn til, at de i Plantenæringsmidler indeholdte Æggehvidestoffer ere mindre let fordøjelige end de i dyriske Næringsmidler indeholdte. Overalt altsaa, hvor der her er Tale om en mere eller mindre tarvelig Kost — Kostens Kvalitet i Modsætning til dens Kvantitet —, tænkes dermed paa en Forskel i Prisen paa de Næringsmidler, hvoraf den er sammensat, men ikke paa en Forskel i disses Næringsværdi.

Tage vi nu først de efter Prof. S. citerede Tal i Øjesyn, lide vi disse forsaavidt hævede over Kritik, som Beløbene faktisk ere udgivne til Kosten for de paa-gældende Individuer. Herfra maa dog undtages de for Tjenestekarle paa Landet anførte Beløb, der sikkert kun hvile paa et Skøn af Arbejdsgivere. Medens altsaa de sidste nok lade sig bestride, kan der for de øvriges Vedkommende kun blive Tale om, hvorvidt offentlige Institutioner i Reglen egne sig til at opstilles som Repræsentanter for tarvelig Husholdning. Herom kan det

maaske være tilladt at tvivle, eftersom de just ikke altid have Ord for at fungere økonomisk.

Jeg skal dog i Anledning af dette Spørgsmaal nøjes med at paapege et Misforhold mellem de for voxne og Børn udgivne Beløb, paa Grundlag af hvilke en Families samlede Kostudgift beregnes. Paa Opfostringshuset var der budgetteret til Kosten 108 Kr. pr. Barn, medens der, for at tage et Exempel fra de voxne, blev udgivet 242 Kr. pr. Funktionær paa Ladegaarden. Som det synes, referere de to Tal sig til samme Aar (1880), saa at Prisforholdene kunne antages at have været ens. Det er af Vigtighed at vide dette, eftersom der foregik en betydelig Prisændring netop i den Periode, fra hvilken Oplysningerne i det Hele datere sig (Midten af Treserne til Begyndelsen af Firs-erne). At nu de paagældende voxne og Børn ikke kunne have levet, som om de havde været Medlemmer af en og samme Familie, vil ikke være vanskeligt at godtgøre. Havde dette været Tilfælde, skulde efter det Forhold mellem Børns og voxnes Forbrug, som vi ovenfor mente at kunne fastslaa, Udgiften for en Funktionær paa Ladegaarden have været i Gennemsnit 144 Kr. i Stedet for 242 Kr., dersom vi tage vort Udgangspunkt fra Kostudgiften pr. Barn paa Opfostringshuset (108 Kr.). Eftersom disse sidstes Alder var 10—14 Aar, bliver Forholdet nemlig $1 : \frac{3}{4}$.

Hvad fremgaar nu heraf? Man kan uden Tvivl udelukke den Mulighed, at Opfostringshusets Børn have faaet Sulteføde; deres Kost tør antages at have været tilstrækkelig nærende. Men saa maatte i København paa det givne Tidspunkt følgelig ogsaa Udgiften til en lignende Kost for en voksen Mand kunne være bragt til

at ligge en hel Del nærmere ved 144 Kr. end ved 242 Kr., medens de fleste af Prof. S.s Oplysninger gaa ud endog paa større Beløb end det sidst anførte. Det er imidlertid ikke Hensigten hermed at kritisere de nævnte Institutioners Økonomi. Vi have kun villet antyde Sandsynligheden af, at det Beløb, som Prof. S. anslaar nødvendigt til at skaffe en mandlig Arbejder i København »en tilstrækkelig omend tarvelig Kost« (Detailindkøb), kunde være vurderet noget for højt, naar det i 1881 ansattes til 240 Kr. om Aaret. Kosten, der lod sig erhverve for dette Beløb, har næppe fortjent at betegnes som nævnt; den har snarere været god og rigelig (jfr. senere). Hermed skal selvfølgelig ikke være udtalt noget imod det ønskelige i, om alle Arbejdere kunde forskaffe sig en god og rigelig Kost. Der er kun gjort opmærksom herpaa, fordi man paa Grund af det benyttede Prædikat maaske kunde tro at være nede ved et Minimum, der under ingen Omstændighed taalte nogen Indskrænkning.

Man skulde nu rigtignok synes, at Beløbet tværtimod kunde være for lavt ansat, naar der ses hen til de Oplysninger, som samtidig meddeles om den aarlige Kostudgift for Tjenestekarle paa Landet (204 à 330 Kr.), gældende for Begyndelsen af Halvfjerdserne. Medgik der dengang saa meget til at skaffe en voxen Mand paa Landet Kosten, maatte der i 1881 medgaa endnu mere i København, thi selv om der ikke i den mellemliggende Tid var foregaaet en Prisstigning, undgaar man jo i den jordbrugende Klasse Mellemliggende for de vigtigste Fødemidlers Vedkommende. Men hine Tal tør næppe heller uden videre accepteres. Det er, som nedenfor vil blive paavist, lidet rimeligt, at en Bondes Kostudgift

for et Tyende skulde endog i 1881 have været som Regel omkring 240 Kr. — for at tage det Beløb, som Angivelserne nærme sig mest til, bortset fra Københavns-egnen. Skønt de paagældende Oplysninger referere sig til større Gaarde, er det vel nemlig Meningen, at Sagen ikke stiller sig væsenlig forskellig hos Bønderne. Beløbet kan i alt Fald næppe ansættes mindre paa Bøndergaardene end paa Herregaardene, eftersom Tyendet paa hine turde leve mindst ligesaa godt som paa disse. Hos Bonden er saaledes Tyendets Kost i det væsentlige som Familiens, i det mindste i jydskede Hede-amter. Man kunde derfor ogsaa stille Spørgsmaalet paa den Maade: om en Bondes Kostudgift pr. Individ (voxen) tør antages i 1881 at have været 240 Kr.

Som Kontrol med dette Tal skal jeg anføre et, der er hentet fra min egen Husholdning, hvor der føres nøjagtig Regnskab over enhver Udgift. Naar jeg ansætter Kvinders Forbrug lig Mænds, hvilket i de fleste Tilfælde turde være korrektere end den paa Engels Skema opstillede Forskel, og dernæst regner Børn under 10 Aar for 0,5 Individ og Børn fra 10—14 Aar for 0,75 Individ, blev min Kostudgift pr. Individ 256 Kr. i 1881*). Lad os nu ogsaa i Landboernes Favør gaa ud fra, at Prisforholdene ere ens i en lille Købstad og paa Landet. Jeg tør dog med mit Kendskab til Forskellen paa Kosten i mit og en Bondes Hjem dristig paastaa, at der maa have været en større Difference paa Kostudgiften pr. Individ de to Steder end 16 Kr. om

*) Da der ikke førtes speciel Husholdning for Tyendet (2 Piger), ere disse betragtede som Medlemmer af Familien, der dengang bestod af 2 voxne og 3 Børn.

Aaret. Beløbet maa utvivlsomt reduceres endel, men hvor meget?

Med et enkelt Tal at ville angive en Bondes Kostudgift pr. Individ hele Landet over, er ugørligt, idet der er Forskel paa Bondens Kost, eftersom Egnen eller han selv er mere eller mindre velhavende. Men sætter man den, for at tage et Gennemsnit, til 50 Øre daglig for Tiden, bliver det c. 180 Kr. om Aaret. I 1881 maatte den da have været noget større, idet Prisen paa Fødemidler siden den Tid er bleven lavere. Det nævnte Tal er ikke grebet ud af Luften. Jeg ser mig istand til at anføre et ret slaaende Bevis paa, at det maa komme Sandheden nogenlunde nær. I en Haandværkermesters Familie her i Byen fandtes Udgiften til Kosten (Belysning og Vask) at have været i Gennemsnit for de tre sidste Aar 182 Kr. aarlig pr. Individ. Kosten for denne Families Medlemmer staar i Kvalitet (Rationen af Kød) sikkert ikke under de fleste Bønders, medens paa den anden Side Kvantiteten maaske er noget mindre end hos disse, eftersom Manden i den paa-gældende Familie ikke har legemligt Arbejde. Men Forskellen i sidstnævnte Henseende opvejes vel derved, at der i den anførte Udgift pr. Individ er indbefattet Belysning og Vask, hvortil kommer, at Fødemidlerne som Helhed dog ere noget dyrere for Købstadbeboere end for Jordbrugere paa Landet.

Inden vi dernæst gaa over til at se lidt paa de fra Sygekasseudvalgets Betænkning citerede Tal, ville vi dvæle et Øjeblik ved den for Haandværkerfamilien i

Hobro fundne Kostudgift pr. Individ. Da denne nemlig ved flere Lejligheder vil blive benyttet som Maalestok, maa Familiens Forhold oplyses noget nærmere. Den bestaar af Mand og Hustru. Manden, som tidligere var Skrædermester, har opgivet sin Forretning, og lever nu af sine Penge. Der føres nøjagtigt Husholdningsregnskab af Konen, som er en dygtig og ordenlig Person, der selv udfører alt Arbejde i Huset uden Tyende. Familiens samlede Udgift paa den nævnte Konto, der for Aarene 1885—87 var gennemsnitlig 364 Kr., har i den Tid ikke differeret ud over 15 Kr. fra Aar til Aar, og var i det sidste Aar 355 Kr. Men hvorledes er nu Kosten? Efter hvad jeg selv har haft Lejlighed til at se som Huslæge; endvidere efter Mandens egen Udtalelse: »De kan rolig sige, at vi leve godt, og navnlig faa saa meget Kød, som vi bryde os om«; samt endelig efter den almindelige Mening i Familiens Omgangskreds, er der her Tale om en Kost, som næppe mange Familier blandt Haandværksmestre i Smaabyerne faa bedre.

Vil man derfor have en Norm for den aarlige Kostudgift, som det var ønskeligt, at Arbejderfamilier i mindre Byer og paa Landet kunde overkomme, lader sig under de nuværende Prisforhold nok benytte et Beløb af 180 Kr. pr. Individ (voxen). Vel har, som tidligere berørt, Manden i den tidt omtalte Familie ikke legemligt Arbejde, hvorimod Hustruen er beskæftiget lige saa meget — bortset fra Børnepasning —, som Tilfældet er i de Arbejderfamilier, hvor hun ikke arbejder udenfor Hjemmet. Men har saaledes Kosten maaske været mindre rigelig, end den vilde være i en Arbejderfamilie af samme Størrelse, forsaavidt da

Mandens Beskæftigelse medførte nogen større Kraft-anvendelse, maa til Gengæld gentagende erindres om, at de 364 Kr. ikke repræsenterede den rene Kostudgift men desuden Udgiften til Belysning og Vask.

Vi skulle nu se, hvor store Totalbeløb Familier af forskellig Størrelse da kom til at udgive paa denne Konto, i Henhold til det Forhold mellem Børns og voxnes Forbrug, hvorfra der gennemgaaende gaas ud her:

Antal af Familiens Medlemmer	Børnene alle under 10 Aar gamle	Børnene alle i en Alder af 10—14 Aar
2 voxne uden Børn	360 Kr.	360 Kr.
2 do. og 1 Barn	450 -	495 -
2 do. og 2 Børn	540 -	630 -
2 do. og 3 do. . . .	630 -	765 -
2 do. og 4 do. . . .	720 -	900 -

o. s. v.

Men naar man for de nævnte Lokaliteters Vedkommende opstiller som ønskeligt, at Arbejderfamilier formaaede at udgive saadanne Beløb for deres Kost, maa dog heller ikke glemmes, at der er Mulighed for en Indskrænkning. Man er ingenlunde nede ved den S sammensætning af Føden, som paa den billigste Maade byder det, der er nødvendigt til Arbejdskraftens Bevarelse. Særlig faar denne Mulighed Betydning overfor Familier med mange Børn. Som det gælder i Middelklassen, maa det ogsaa gælde i Arbejderklassen, at den nødvendige Konsekvens af at danne stor Familie som oftest vil være, at dennes Medlemmer maa paalægge sig Indskrænkninger i forskellige Retninger. At blandt andet Kosten ikke kan være af samme Kvalitet for

store som for smaa Familier, maa Arbejderen vide at finde sig i ligesaa vel som mange andre.

Med dette Forbehold blive vi imidlertid staaende ved de i sidste Tabel anførte Tal hele Rækken igennem, og skride da til nærmere at betragte det tidligere berørte Resultat, som Betænkningen fastslaaer paa Grundlag af mine 8 Husholdningsregnskaber, indhentede fra Arbejdere i Hobro. Ved at sammenholde det Kvantum af Æggehvite, Fedtstof og Melstof, som de paa-gældende Familier syntes at have forbrugt, med det Kvantum af de respektive Stoffer, som skulde være forbrugt, dersom de til en god og kraftig Kost opstillede Fordringer var bleven gjort Fyldest, fik Betænkningen ud, at der har manglet Kødning til et gennemsnitligt Beløb af 394 Kr. pr. Familie om Aaret.

Her maa dog strax indskydes en Bemærkning. Hine detaillerede Husholdningsregnskaber, som skulle give Oplysning om Kvantumet af de forskellige Fødemidler, der var indgaaet i Forbruget, har jeg intetsteds tillagt en saadan Nøjagtighed, at de lod sig benytte til Undersøgelser, der gik i saa fine Detailler som den i Betænkningen foretagne. Der er tværtimod blandt andet gjort opmærksom paa, at overalt, hvor der var Have til Boligen, havde denne givet et Tilskud af Kartofler, Kaal o. s. v., som ikke var medregnet. Men maa end dette have i Erindringen, har det dog sin Interesse at se, at Betænkningens Resultat virkelig svarer til det, der kan uddrages af Tabellen over den samlede Kostudgift for Familier af forskellig Størrelse, beregnet efter en aarlig Udgift af 180 Kr. pr. Individ.

De 8 Familiers Udgift til Føde (Belysning og Vask) var nemlig i Gennemsnit 415 Kr. pr. Familie. Lægges

hertil det Deficit, som Betænkningen vil have funden — gennemsnitlig pr. Familie 394 Kr. —, bliver det i i det Hele 809 Kr. De paagældende Husstande omfattede i Gennemsnit 5,3 Personer, altsaa paa det nærmeste 2 voksne og 4 Børn. For Familier af denne Størrelse viser Tabellen en Kostudgift af 720 Kr., naar Børnene alle ere under 10 Aar, eller af 900 Kr., dersom Børnene alle ere i en Alder af 10—14 Aar. Den naturligste Forudsætning at gaa ud fra vil imidlertid være, at de to af Børnene ere under 10 Aar, og de to andre 10—14 Aar gamle. Da bliver Beløbet netop 810 Kr. Det maa dog bemærkes, at vedkommende Husholdningsregnskaber datere sig fra 1879, saaledes at der burde være taget Hensyn til den senere indtraadte Forandring i Prisen paa Fødemidler, eftersom Betænkningen har Nutiden for Øje. Herpaa skal jeg imidlertid ikke komme ind, da jeg ikke lægger nogen Vægt paa, om Overensstemmelsen virkelig er saa stor, som den synes at være. Jeg nøjes med at have konstateret, at der saaledes fra Arbejdernes Side er fremkommen en Art Støtte for mine Tal.

For Arbejderfamilier af nævnte Størrelse kommer Betænkningen og jeg altsaa ad forskellige Veje til det samme Resultat med Hensyn til Totalbeløbet, som det vilde være ønskeligt, at saadanne Familier formaaede at udgive til deres Kost. Ønskeligt, men ikke sandsynligt, i Henhold til de Konsekvenser for Levofoden, som Dannelsen af en stor Familie maa ventes at medføre i de fleste Samfundsklasser. Derimod er det en noget misvisende Slutning, som Betænkningen uddrager af Resultatet. Slutningen gik, som berørt, ud paa, at »Antallet af Familier, der gennemsnitlig mangler c.

400 Kr. aarlig for at kunne faa tilstrækkelig Kød-
næring — man maatte vist hellere benytte Udtrykket:
nogenlunde rigelig i Stedet for tilstrækkelig — er lig
Antallet af de Familier, hvis aarlige Indtægt er under
800 Kr.* Nærmest opstillet for Købstædernes Ved-
kommende, udvidedes den til at gælde København, ja
tilsyneladende ogsaa Landdistrikterne. Selv om vi
imidlertid lade Markarbejderne ude af Betragtning,
skulde da hin Karakteristik (Deficitet), efter en i Be-
tænkningen anstillet Beregning, passe paa 38,100 Fa-
milier eller c. 75 pCt. af det hele Antal Arbejder-
familier, som antoges at være tilstede i København og
Købstæderne (+ industrielle Arbejdere i Landdistrik-
terne). Tages Markarbejderne med, kom den til at passe
omtrent paa alle de gifte blandt disse o: paa c. 125,000
Familier, efter det for dem forudsatte Forhold mellem
gifte og ugifte.

Hvorledes fremkomme nu disse Tal? Der ræsonneres
omtrent saaledes: »Oplysningerne om den Kost, som
de 8 Familier have kunnet skaffe sig, maa antages at
gælde alle Arbejderfamilier, hvis aarlige Indtægt svarer
til hine Familiers. Den bedst stillede af dem havde
haft en Aarsindtægt af 788 Kr. Som en Følge deraf
maa den fundne Sammensætning af Kosten og det paa
Grundlag deraf beregnede Deficit antages at være
gældende for samtlige Arbejderfamilier, hvis Aarsindtægt
er under 800 Kr.* Der er imidlertid en Omstændighed
tilstede, over hvilken der glides let hen, men som i
alle Tilfælde gør Overslaget illusorisk; den nemlig, at
hine 8 Familier alle omfattede fra 4 indtil 8 Personer.
Slutningen vilde derfor have været en hel Del mere
logisk, dersom den var bleven formuleret til at gælde

de Arbejderfamilier paa 4 Personer eller derover, som havde en Aarsindtægt af under 800 Kr. Men den havde da rigtignok ramt et betydelig mindre Antal end det ovenfor anførte, der fremkommer ved at medtage alle Arbejderfamilier, som beregnedes at have den nævnte Indtægt, uden Hensyn til Personantallet i dem. I saa Henseende kan nu bemærkes, at Betænkningen helt igennem gaar ud fra følgende Procentforhold mellem Husstande af forskellig Størrelse: Husstande paa 2—4 Personer 73 pCt., do. paa 5—7 Personer 24,2 pCt., do. over 7 Personer 2,8 pCt. Da der savnes Oplysning om, hvor mange Procent der falder specielt paa Husstande med 4 Personer, kan man kun udtale, at Antallet af de Arbejderfamilier, paa hvilke hin Karakteristik skulde passe, maa være nærmere 10,300 (27 pCt.) end 38.100 o: i København og Købstæderne (+ industrielle Arbejdere i Landdistrikterne), og for Markarbejdernes Vedkommende nærmere 33,700 end 125,000*).

Men selv med denne Korrektion er der endel at indvende mod Slutningen. Lad være, at der fra en enkelt Købstad, hørende til de mindre, drages en Analogi til dem alle. Under ingen Omstændighed kan man da stille København paa den ene Side og Landdistrikterne paa den anden Side analogt med Købstæderne i Henseende til det nævne Deficit. En Indtægt af en given Størrelse tilsteder nemlig i Købstæderne at anvende

*) Et andet Spørgsmaal er det, om det beregnede Antal Arbejderfamilier, der have en Indtægt af under 800 Kr., er nogenlunde rigtigt, ligesom ogsaa om det ovenfor anførte Procentforhold mellem Husstande af forskellig Størrelse, der er hentet fra den københavnske Beboelsesstatistik, virkelig lader sig overføre paa Provinsbefolkningen. Dog det lader jeg staa hen.

mere paa Føden end den samme Indtægt i København, og mindre end den samme Indtægt i Landdistrikterne; altsaa maa, naar Indtægten er ens, Familien i Købstaden ventes at faa bedre Kost end den i København, men daarligere end den i Landdistriktet. Aarsagen hertil ligger lige for Haanden, idet der mellem de respektive Steder er en væsenlig Forskel paa Huslejens Størrelse, tildels ogsaa paa Brændematerialets Pris, ligesom Kravene til Klædedragten ere meget afvigende. Det turde derfor have været mere korrekt, naar det Deficit, der i en mindre Købstad skulde falde paa Indtægter under 800 Kr., var i København bleven overført paa Indtægter f. Ex. under 1000 Kr., og i Landdistrikterne paa Indtægter under 700 Kr. — uden at jeg dog tilsigter med disse Tal at give andet end Antydninger.

Det er muligt, at den sidste Indvending snarest medfører en Forøgelse af det samlede Antal Familier, paa hvilke den ofte omtalte Karakteristik skulde passe. Men det er sikkert, at Forøgelsen kun kunde blive forsvindende i Sammenligning med den Reduktion af Antallet, hvis Nødvendighed først blev paavist.

Det kan saaledes næppe bestrides, at der paa dette Punkt, som synes at være Betænkningens Hjørnestein, foreligger en Overdrivelse. At Forf. her maler med for sorte Farver, kan maaske undskyldes ved hans Sympathi for Arbejderne. Men det vilde været heldigere, om saadant var undgaaet i dette forøvrigt interessante Skrift, paa hvilket der er anvendt megen Flid, thi derved skades kun den Sag, man har til Hensigt at tjene. Og det var tilmed ganske unødvendigt. Vore gifte Arbejderses Vilkaar, særlig Markarbejdernes, ere sandelig

ikke for lyse, uanset de Tilfælde, hvor Vedkommende selv har sin Del af Skylden (Misbrug af Spirituosa osv.). Som Illustration heraf kan blandt andet det følgende tjene.

Vi have ved Hjælp af et nøjagtigt ført Husholdningsregnskab set, hvor stort et Beløb pr. Individ, der i mindre Provinsbyer og i Landdistrikterne for Tiden kan medgaa til en Kost, som turde kaldes fyldestgørende i enhver Henseende, idetmindste for Folk med uforvænte Ganer. For de paagældende Lokaliteters Vedkommende blev da dette Beløb (180 Kr. pr. Individ) betegnet som den ønskelige Kostudgift for en Arbejderfamilie, dog med det Forbehold, at der var Mulighed for en Indskrænkning, naar Tilstedeværelsen af mange Børn nødvendiggjorde saadant. Hermed skulle vi nu sammenligne den Kostudgift pr. Individ — beregnet paa sædvanlig Maade, som de af mig i sin Tid undersøgte Arbejderfamilier, dels i en mindre Provinsby og dels i nogle jyske Landsogne, have kunnet overkomme. Man vil derved faa et Indtryk af, hvorledes disse Familiers Levemaade maa have været.

Da imidlertid de Oplysninger, der skulle vise os Arbejdernes virkelige Udgift til deres Kost, stamme fra 1879 og 1880*), medens Regnskabet, fra hvilket vor Maalestok er hentet, refererer sig til sidste Halvdel af Firserne (1885—87), bliver det nødvendigt at tage Hen-

*) Det først nævnte Aar for Købstadarbejderes Vedkommende. det sidst nævnte Aar for Markarbejderes Vedkommende.

syn til den i Mellemtiden indtraadte Prisforandring. Der har vel i det Hele, som oftere berørt, fundet en Prisnedgang Sted. Men det har jo kun Betydning for os at vide, hvor stor denne har været specielt for de Fødemidlers Vedkommende, som indgaa i Arbejdernes Forbrug.

For at faa Rede herpaa, har jeg taget det paalideligste af de detaillerede Husholdningsregnskaber, som jeg i 1879 modtog fra Købstadarbejdere. Af dette fremgik ikke alene, som man vil se, hvor meget der i Husholdningen skulde være forbrugt ugenlig af hver Artikel, men ogsaa hvad der var udgivet dertil. Der er da til Sammenligning beregnet, hvad det af hver Artikel forbrugte Kvantum koster i 1888. Resultatet er følgende:

	1879*)	1888 (Juni)
7 Rugbrød (8 Punds).....	3 Kr. 15 Ø.	2 Kr. 80 Ø.
2 Pund Smør.....	1 - 60 -	1 - 50 -
2 Pd. amerikansk Fedt.....	» - 80 -	» - 80 -
3 Pd. Flormel.....	» - 54 -	» - 33 -
1 Pd. Risgryn.....	» - 25 -	» - 20 -
1 Pot Ærter.....	» - 25 -	» - 22 -
¼ Pd. Kaffe.....	» - 32 -	» - 30 -
2 Cichorier.....	» - 14 -	» - 12 -
¼ Pd. hvidt Sukker.....	» - 10 -	» - 10 -
27 Potter skummet Mælk.....	1 - 40 -	1 - 62 -
½ Pægl Fløde.....	» - 8 -	» - 8 -
1 Pd. Sæbe.....	» - 24 -	» - 18 -
1 Pd. Soda.....	» - 10 -	» - 6 -
1 Pd. saltet Flæsk (dansk).....	» - 44 -	» - 44 -
2 Pd. fersk Kød (Oxekød).....	» - 80 -	» - 70 -
½ Pd. Rismel.....	» - 14 -	» - 10 -
1 Pot Petroleum.....	» - 24 -	» - 18 -
1 Fjerdingskar Kartofler.....	» - 20 -	» - 15 -
Salt, Svovlstikker, Kryderi.....	» - 25 -	» - 25 -
	11 Kr. 4 Ø.	10 Kr. 13 Ø.

*) Manden var Fabrikarbejder; Familien bestod af 2 voxne og 6 Børn. De paa det ugenlige Forbrug anførte Priser angive, saavidt muligt, Aarets Gennemsnitspris.

Dersom denne Familie i 1888 havde haft et fuldstændigt lignende Forbrug som i 1879, vilde Udgiften dertil have været 8 pCt. mindre i hint end i dette Aar. Selvfølgelig bruge ikke alle Arbejderfamilier i Forhold lige meget af hver Artikel, selv om deres Forbrug omfatter nogenlunde de samme Artikler. Men man tør dog maaske nok slutte af det foregaaende, at Kosten for denne Samfundsklasse er 5 à 10 pCt. billigere nu end dengang. Naar vi da med de nuværende Prisforhold for Øje have opstillet 180 Kr. pr. Individ som den ønskelige Kostudgift for en Arbejderfamilie i mindre Provinsbyer og paa Landet, synes dette Beløb at maatte forhøjes med 5 à 10 pCt., naar det skal benyttes som Maalestok for Arbejderes Kostudgift i 1879. Til den Kost, der nu kan faas for det nævnte Beløb, maa der altsaa antages dengang at være medgaaet 190 à 200 Kr. pr. Individ*).

Bortset fra to Familier, hvor Manden havde spist hos Arbejdsgiveren, skulde der af 20 Arbejderfamilier i Hobro være udgivet pr. Individ til Føde (Belysning og Vask) aarlig:

*) Priserne i 1880 vare, som bekendt, højere end i 1879. Ved Hjælp af det nylig benyttede Husholdningsregnskab fandt jeg saaledes i sin Tid (jfr. »Bidrag til Belysning af Købstad-arbejderes Vilkaar« Pag. 38), at den paagældende Familie vilde med det samme Forbrug have udgivet i først nævnte Aar 14 pCt. mere end i sidst nævnte. Herefter at dømme, skulde Kosten for en Arbejderfamilie være bleven omkring 20 pCt. billigere siden 1880. Skønt Markarbejdernes Kostudgift jo blev undersøgt i dette Aar, har jeg dog ogsaa for dem anvendt som Maalestok et Beløb af 190 à 200 Kr. Lad mig tilføje, at Priserne i 1881 vel snarest nærmede sig til dem i 1880, hvad der maa tages Hensyn til ved Vurderingen af Prof. S.s Tal fra et Nutidsstandpunkt.

Haandværksvende	Industrielle Arbejdere	Daglejere
Familier paa 5 Pers. 91 Kr. pr. Ind.	Familier paa 8 Pers. 100 Kr. pr. Ind.	Familier paa 7 Pers. 65 Kr. pr. Ind.
6 - 101 —	6 - 102 —	10 - 81 —
4 - 101 —	6 - 104 —	6 - 84 —
5 - 103 —	8 - 104 —	7 - 85 —
5 - 126 —	5 - 137 —	4 - 92 —
	4 - 139 —	6 - 98 —
		4 - 100 —
		4 - 103 —
		4 - 117 —

Den gennemsnitlige Udgift pr. Individ bliver for alle Familierne tilsammen 103 Kr., medens disses gennemsnitlige Personantal er 5.7 (4.2 Individer, voksen*). Imidlertid kunne de paa denne Konto opgive Totalbeløb i Reglen ikke betragtes som fuldstændigt nøjagtige, hvilket følgelig ogsaa gælder om den pr. Individ beregnede Udgift. Men at Resultatet dog maa være tilnærmelsesvis rigtigt, fremgaar ved en Betragtning af de tre blandt Familierne, hvor Konen havde haft en bestemt ugenlig Sum at holde Hus for, og hvor der altsaa intet kan være at indvende mod Oplysningernes Nøjagtighed. For disse faa vi:

Familie paa 8 Personer	100 Kr. pr. Individ,
do. - 4 —	100 —
do. - 4 —	139 —

Til Belysning og Vask synes der i Gennemsnit at være medgaaet c. 4 Kr. pr. Individ om Aaret. Disse maa altsaa fradrages, for at faa den rene Kostudgift frem.

*) Jeg skal anføre, at specielt for Daglejerfamiliernes Vedkommende var den gennemsnitlige Udgift pr. Individ 92 Kr. og det gennemsnitlige Personantal 5.8 (4.4 Ind.).

Som man vil lægge Mærke til, er der ikke en eneste af de 20 Arbejderfamilier, som har formaaet at udgive det Beløb pr. Individ, der skulde tjene os som Maalestok. Den Familie, som er nærmest herved, er knap naaet op til $\frac{3}{4}$ af Beløbet, medens den, der frembyder Minimum, ikke engang har evnet at udgive mere end $\frac{1}{3}$ af Beløbet. Nu er det ganske vist, at vi her ere stillede overfor Arbejderfamilier med mange Børn, idet 14 af de 20 Husstande omfatte fra 5 indtil 10 Personer*). Men om det ogsaa er forklarligt, at Kosten maatte komme til at bære Præget heraf, maa det i alt Fald vække Opmærksomhed, at selv Familier paa 4 Personer ere saa langt fra at have kunnet forskaffe sig den ønskelige Kost. Mere instruktiv i saa Henseende vil dog maaske følgende Beregning være. Ingen af de 4 Daglejerfamilier, hvor Manden ikke havde fast Arbejde, har formaaet at udgive til Kosten et Beløb, der kunde være naaet op til 190 à 200 Kr. pr. Individ, selv om hver Familie kun havde bestaaet af Mand og Kone; der mangler endog ikke saa lidt heri. Under nævnte Forudsætning kunde derimod denne Udgift pr. Individ være naaet af de 5 Daglejerfamilier, hvor Manden havde fast Arbejde, og for et Pars Vedkommende ogsaa om der havde været 1 Barn. Omtrent paa samme Maade stiller Sagen sig for de 5 Haandværksvendes Familier. Hvad endelig angaar de 6 industrielle Arbejderes Familier, kunde de alle have udgivet til deres Kost det omtalte Beløb pr.

*) Husstande paa 5 Personer og derover skulde, som man vil erindre, kun udgjøre 27 pCt. af det samlede Antal Husstande, d. v. s. i København.

Individ, dersom der foruden Mand og Hustru kun havde været 1 Barn.

Som Forholdet har vist sig at være i Hobro, stiller det sig sikkert ogsaa i de øvrige mindre Provinsbyer. Hvorvidt Resultatet ogsaa tør overføres paa de større Provinsbyer, kan man paa Forhaand ingen Mening have om. Her er vel Arbejdslønnen højere, men det var dog muligt, at der alligevel ikke kan udgives synderlig mere til Kosten, som Følge af at Bolig og tildels vel Brændsel er dyrere.

At udfinde de til Kosten forbrugte Totalbeløb var særligt vanskeligt for de Markarbejderes Vedkommende, som samtidigt ere jordbrugende, idet man her skal have oplyst, hvad der er forbrugt i Huset af det fra Jord og Kreaturer hentede Udbytte. Jeg foretrækker derfor ved denne Lejlighed at se bort fra de af mig undersøgte Husmænd med Jord, for alene at holde mig til Husmænd uden Jord samt Indsiddere. Vi begynde med de Familier, hvor Manden havde arbejdet paa egen Kost. Hos 8 saadanne fandtes der at være udgivet til Føde (Belysning og Vask):

Faml. paa 6 Pers. 75 Kr. pr. Ind.	Faml. paa 4 Pers. 106 Kr. pr. Ind.
do. - 6 - 87 —	do. - 3 - 122 —
do. - 4 - 89 —	do. - 3 - 123 —
do. - 5 - 100 —	do. - 3 - 134 —

Den gennemsnitlige Udgift pr. Individ bliver for alle Familier tilsammen 104 Kr. Vil man have den rene Kostudgift frem, synes der for Markarbejderne at maatte fradrages i Gennemsnit c. 3 Kr. pr. Individ som faldende paa Belysning og Vask. Tiisyneladende er altsaa Resultatet overensstemmende med det for

Købstadarbejdere under et fremkomne. Men det er ogsaa kun tilsyneladende, thi man maa ikke overse, at det gennemsnitlige Personantal hos de paagældende Markarbejdere kun var 4.₃ (3.₄ Individ). Havde Forholdet i saa Henseende været det samme som hos Købstadarbejdere under et (eller hos Købstaddaglejere), var den gennemsnitlige Udgift pr. Individ kun bleven 83 Kr.

Et Blik paa den sidste Tabel vil nu ogsaa vise, at skønt vi her have at gøre med flere Familier med et saa ringe Personantal som 3, ere selv disse meget langt fra at have naaet den ønskelige Kostudgift pr. Individ. Ja, om ogsaa alle Familier havde bestaaet alene af Mand og Hustru, vilde dog kun en eneste af dem have formaaet at udgive 190 à 200 Kr. pr. Individ. I Virkeligheden maa altsaa disse Markarbejderes Kost have været omtrent ligesaa tarvelig som de daarligst stillede Købstadarbejderes, o: Daglejere uden fast Arbejde.

Vi skulle endelig betragte de Familier blandt jordløse Husmænd og Indsiddere, hvor Manden har arbejdet paa Dagløn med Kosten hos Arbejdsgiveren. Medens der her næppe kan rejses nogen berettiget Indvending mod Mandens Kost, idet han spiser sammen med Gaardens Tyende — og altsaa, som man vil erindre, lever omtrent som Bondens Familie, i det mindste paa en stor Del jyske Bøndergaarde, — gaar det saa meget mere ud over Kone og Børn, hvad den følgende Beregning vil vise. Denne vedrører nemlig kun de sidst nævnte, og det for hver Familie anførte Personantal er saaledes exclusive Manden. I 21 saa-

danne Familier fandtes der at være udgivet til Føde (Belysning og Vask):

Familier paa		Familier paa		Familier paa	
6 Pers. 37 Kr. pr. Ind.	—	3 Pers. 65 Kr. pr. Ind.	—	2 Pers. 91 Kr. pr. Ind.	—
6	- 41	3	- 68	4	- 92
4	- 48	3	- 75	4	- 95
7	- 53	3	- 82	2	- 107
5	- 63	4	- 87	2	- 113
4	- 64	3	- 87	2	- 121
5	- 65	3	- 91	3	- 132

Den gennemsnitlige Udgift pr. Individ bliver for alle Familier tilsammen 80 Kr. Men det gennemsnitlige Personantal er excl. Manden kun 3,7 (2,6 Individ). Havde Forholdet i saa Henseende været det samme som hos Købstadarbejdere under et (eller hos Købstad-daglejere) — selvfølgelig ogsaa her excl. Manden —, var Udgiften pr. Individ kun bleven 65 Kr., hvoraf endda c. 3 Kr. falder paa Belysning og Vask.

Naar man ser de overordenlig smaa Beløb pr. Individ, som her fremkomme for de større Familier, er det let forstaaeligt, om man fristes til at betvivle Muligheden af, at de til Grund liggende Oplysninger kunne have været blot nogenlunde korrekte. En Tvivl af den Art lader sig dog maaske nok hæve. De fleste af de paagældende Familier havde ikke haft andre Udgiftsposter foruden dem, hvormed vi ved denne Lejlighed beskæftige os, end: Bolig, Brændsel, Beklædningsgenstande, Tobak, Brændevin, Kommuneskatter, Læge og Medicin. Det var nu ikke vanskeligt at kontrolere, at de paa disse Poster opgivne Udgifter dels ere nøjagtige, dels i alt Fald ikke kunne have været mindre. Dersom altsaa den opgivne Indtægt (Penge og Naturalpræstationer) har været rigtig, kan Familiernes Total-

udgift til Føde (Belysning og Vask) ikke have været større end de Summer, som Oplysningerne lod paa, og hvorfra jeg er gaaet ud. Men vedrørende Paalideligheden af den opgivne Indtægt kan først bemærkes, at det blev omhyggeligt undersøgt, ikke alene hvad Manden men ogsaa hvad Kone og Børn havde fortjent. Dernæst er der senere fra anden Side fremkommet Oplysninger om Markarbejdernes Pengafortjeneste*), som paa det nærmeste falde sammen med dem, jeg modtog. Ret betegnende er det nu ogsaa, at der aldrig er forsøgt nogen Gendrivelse af det Billede, som jeg paa Grundlag af det her benyttede Materiale gav af Kaarene, hvorunder disse Markarbejders Kone og Børn leve, og det uagtet min Fremstilling i sin Tid ikke gik upaaagtet hen.

Med Rette kunde derimod indvendes, hvad jeg selv paa rette Sted har fremdraget, at der fra de paa Kostkontoen udgivne Totalbeløb ikke direkte kan sluttes til Kostens Beskaffenhed, eftersom det paa Landet ikke er ualmindeligt, at Arbejderfamilier faa Fødemidler som Gave, selv under normale Forhold**). Men paa den anden Side maa da rigtignok fastholdes, at det ved den her foretagne Beregning af Udgiften pr. Individ er forudsat, at Totalbeløbet forbrugtes udelukkende af Kone og Børn. Det er ladet ude af Betragtning, at Manden, selv om han altid arbejder paa Dagløn med Kosten, dog under alle Omstændigheder spiser hjemme

*) Jfr. den tidt omtalte Betænkning.

***) I Byerne er det derimod en Sjældenhed, at der ydes Gaver af den Art til Familier, som have en Forsørger, med mindre da denne er arbejdsudygtig eller har haft en arbejdsløs Periode af usædvanlig lang Varighed.

Søn- og Helligdage foruden de Dage, hvor han ellers er arbejdsløs. Derfor kunde det nok ske, at den virkelige Kostudgift pr. Individ ikke vilde være bleven synderligt større, selv om det var muligt at udfinde Værdien af de som Gave modtagne Fødemidler.

Det kan tilføjes, at omend de ovenfor anførte Tal udelukkende referere sig til jyske Hedeamter, er der intet, som taler for, at saadanne Familiers Kostudgift skulde andetsteds i Danmark være væsenligt afvigende herfra.

Der kan saaledes næppe være Tvivl om, at ved denne Kategori af Markarbejderfamilier maa Kone og Børn leve overordenligt tarveligt, saasnart der da er udover et Par Børn. Man har Vanskelighed ved at tænke sig, hvorledes Kosten i dette Tilfælde kan komme til at bestaa af andet end Fedtebrød, Kaffe, Kartoffler, Vandmad og Mælkemad. Vi have set, at de øvrige Arbejderfamilier paa Landet og de i mindre Købstæder dog ikke kunne være saa reducerede i deres Levemaade, omend vi ikke have fundet nogen istand til at skaffe sig den ønskelige Kost. For manges Vedkommende var det sidste ikke engang gørligt, selv om Familien kun bestod af Mand og Hustru, og for alle de undersøgte vilde Tilstedeværelsen af mere end 1 Barn have slaaet en Bom i saa Henseende.

At anstille en lignende Prøve for Københavns og de større Provinsbyers Vedkommende, lader sig ikke gøre. Fra disse Lokalteter foreligger der nemlig ingen Samling af Husholdningsregnskaber, tilvejebragte ved Medvirkning af Arbejderne selv, hvilket sidste er en Betingelse for, at de kunne blive nogenlunde paalidelige. Det er dog ikke nok med, at der herfra savnes en An-

tydning af den virkelige Kostudgift. Heller ikke var det paa Forhaand afgjort, at fordi man i en mindre Provinsby mente at kunne betegne 180 Kr. pr. Individ som den ønskelige Kostudgift under de nuværende Prisforhold, lod dette sig ogsaa overføre f. Ex. paa København. Det vilde jo bero paa, om de i Arbejdernes Forbrug almindeligt indgaaende Fødemidler ere som Helhed lige dyre de to Steder. For dog i alt Fald at faa dette Spørgsmaal klaret, har jeg forsøgt gennem en københavnsk Arbejderfamilie at skaffe oplyst, om de Kvanta af forskellige Fødemidler, som en Arbejderfamilie i Hobro havde forbrugt i en Uge, vilde have medført en større Udgift hist, end der var medgaaet her. Det gjaldt nemlig om at kende Prisen i de Detailudsalg, hvor Arbejderne søge, for at være nogenlunde sikker paa, at Varerne vare af samme Kvalitet. Jeg maa imidlertid beklage, at det ikke har været mig muligt at opnaa noget nøjagtigt Svar.

Af Forsøget syntes dog saa meget at fremgaa, at Brød, Smør, Mælk og Fløde ikke skulde vise nogen Forskel i Prisen; endvidere at Kød og Flæsk skulde være noget dyrere i København end i Hobro, medens til Gengæld Kolonialvarer vare billigere det først end det sidst nævnte Sted. Forholder dette sig rigtigt, er der ringe Sandsynlighed for, at de i Arbejdernes Forbrug almindeligt indgaaende Fødemidler ere synderligt dyrere i Hovedstaden end i en mindre Provinsby. Det vilde ikke være uden Interesse — blandt andet for Vurderingen af Forholdet mellem Arbejdslønnens Højde de forskellige Steder —, om en anden, der havde lettere ved at faa københavnske Arbejdere i Tale end jeg, paa-tog sig at kontrolere dette Resultat. Som Udgangs-

punkt kunde da maaske Vedkommende benytte det detaillerede Husholdningsregnskab, der tidligere er refereret, og hvoraf det jo for hver Artikel kan ses, hvad Prisen var i en mindre Provinsby dette Aar (Juni). Herigennem vilde man faa et brugeligt Holdepunkt til Bedømmelsen af, hvor mange Procent Prisforskellen paa Arbejdernes Kost kan ansættes til, dersom der er nogen Forskel.

Vi have for de mindre Provinsbyers og Landdistrikters Vedkommende gjort det sandsynligt, at der maa være en væsenlig Forskel mellem den Kost, som Arbejderfamilier med mere end 1 Barn — eller endog uden Børn — formaa at forskaffe sig, og den, man kunde betegne som den ønskelige. Det er sikkert i Henseende til Kødrationen, at hin navnlig adskiller sig fra denne. Men om det end fra en tilvant Smags Standpunkt kan kaldes beklageligt, at saa mange af vore Arbejderfamiliers Kost maa indeholde forholdsvis ringe Kødnering — eller muligvis saa godt som mangle saadan —, er dog ikke hermed givet, at Vedkommendes Sundhed og Arbejdskraft nødvendigvis lider derunder, hvad Betænkningen synes at gaa ud fra. Naar der kun som Enderesultat tilføres Organismen den tilstrækkelige Mængde af Æggehvidestof, Fedtstof og Melstof, har det næppe noget at sige, om Kødrationen med dens Indhold af de to først nævnte Stoffer har været mere eller mindre formindsket. Blandt andet kan dette Næringsmiddel for en stor Del erstattes ved Mælk. Man kunde

i den Anledning henviser til, at der findes Foreninger f. Ex. i England, hvis Medlemmer af religiøse eller andre Grunde fuldstændigt undlade at nyde Kød, uden at der forlyder noget om mislige Følger deraf. Med mere Ret lod sig vel befrygte, at en Kost, der udelukkende var vegetabilsk, vanskelig i Længden formaaede at ernære et Menneske paa en tilfredsstillende Maade. Skal nemlig Æggehvideofferne erholdes alene gennem Planteføde, maa der nydes betydelige Kvanta af denne, for at Organismen kan assimilere saa meget af hint Stof, som den har behov. Men dette vilde tilsyneladende let give Anledning til en Overbebyrdelse af Fordøjelsesapparatet, hvilket atter kunde føre til Fordøjelsessygdomme og almindelige Ernæringslidelser. Og dog skal der, som bekendt, findes Stammer f. Ex. i Indien, der udelukkende leve af Vegetabilia. Det var af ikke ringe Interesse at faa oplyst, om Dødeligheden hos disse viser sig paavirket deraf, for at man kunde afgøre, om den ovenfor anførte Frygt er begrundet eller ikke.

Hovedvægten ligger altsaa paa, om Kosten i vore Arbejderfamilier — hvad der end kan indvendes mod den — er af den Art, at Vedkommende derigennem modtage den tilstrækkelige Mængde af de nævnte Næringsstoffer. Jeg skal ikke følge Betænkningen i dens Forsøg paa at klare dette Spørgsmaal ad fysiologisk Vej, eftersom mine Husholdningsregnskaber af Grunde, der tidligere ere omtalte, ikke egne sig for saa fine Prøver. Hertil kommer, at Organismens Behov af Næringsstof jo differerer temmelig betydeligt efter Arbejdets Natur, ligesom det er vanskeligt at fastslaa nøjagtigt Behovet for Børnene i vedkommende Familier.

Den Vej, jeg agter at gaa, er derimod at undersøge Dødelighedsforholdene blandt Arbejderne. Var Kosten gennemgaaende utilstrækkelig nærende, skulde derved fremkaldes almindelige Svækkelsestilstande og Ernærings sygdomme, som maatte ventes at betinge en forøget Dødelighed.

Vi vende os da først derhen, hvor Kosten ubetinget er tarveligst, nemlig til de jordløse Markarbejdere. Efter de foreliggende Erfaringer at dømme*), skulde Dødeligheden i denne Samfundsklasse være omtrent den samme som hos Gaardmandsklassen; det gælder begge Køn og alle Aldersklasser, naar undtages Alderen 5—15 Aar og Alderen over det 65de Aar, hvor Dødeligheden blev funden at være udtalt mindst i Gaardmandsklassen. Forskellen mellem de to Samfundsklassers Kost, af hvilke den sidstes da er nærende nok, er altsaa ikke saa væsenlig, at den formaar at paavirke Dødeligheden i den største Del af Livet. Man har, vel at mærke, ingen Grund til at antage, at en mulig Indvirkning af hin Forskel skulde være bleven opvejet derved, at der i Gaardmandsklassens Livsforhold findes sundhedsfarlige Momenter, som ikke ere tilstede for de jordløse Markarbejders Vedkommende.

Det maa imidlertid erindres, at Markarbejderen selv, naar han arbejder paa Dagløn med Kosten — og

*) Rubin og Westergaard: »Landbefolkningens Dødelighed i Fyns Stift«, samt Th. Sørensen: »Børnedødeligheden i forskellige Samfundslag i Danmark«. Den første Undersøgelse omfatter Alderen over 5 Aar, den sidste Alderen 0—5 Aar. Men ved den sidste er rigtignok at bemærke, at de jordbrugende Markarbejders Børn ere slaaede sammen med de jordløses.

det gør det overvejende Flertal af dem — faar i det mindste mange Steder omtrent den samme Kost som Gaardmanden. Med Manden have vi altsaa mindre at gøre i dette Tilfælde, hovedsagelig kun med Kone og Børn. Viser det sig nu end, at Dødeligheden hos den kvindelige Del af Markarbejdernes Klasse er i Forhold til Maalestokken normal idetmindste i den kraftige Alder, gælder det samme derimod ikke om den største Del af Barnealderen. For Børnenes Vedkommende er der saaledes en Mulighed for, at deres Sundhed undergraves ved Kosten.

Men det er da ogsaa kun en Mulighed, at det netop skulde være dette Moment, som den forøgede Dødelighed i Alderen 5—15 Aar skyldtes. Aarsagen kunde blandt andet ligesaa godt være de hygiejniske Mangler, som følge med Markarbejderens mere indknebne Bolig, eller begge Dele i Forening. Bekræftes Resultatet af de citerede Undersøgelser, er saa meget imidlertid sikkert, at hverken Kosten eller Boligen kan rumme nogen stor Fare for den paagældende Samfundsklasses Sundhed. Ellers maatte det ventes at give sig et Udslag ogsaa overfor Dødeligheden i den kraftige Alder, og ikke som her kun overfor Dødeligheden i de Aldersklasser (Barne- og Oldingealderen), der ere mest modtagelige for sundhedsfarlige Indvirkninger.

Hos Arbejderklassen i Byerne fandt jeg*), at Dødeligheden blandt begge Køn — Alderen 5—20 Aar blev dog ikke undersøgt — skulde være større end i de øvrige Samfundslag, hvilket imidlertid var langt mere

*) »De økonomiske Forholds og Beskæftigelsens Indflydelse paa Dødeligheden«.

udtalt i København end i Provinsbyerne under et. At dette kunde staa i Forbindelse med Mangler ved Kosten, er der efter det foregaaende kun ringe Sandsynlighed for. Naar nemlig Kosten i Markarbejdernes Familier, der som Regel maa være ikke saa lidt tarveligere end Købstadarbejdernes, ikke betingede nogen forøget Dødelighed blandt voxne (Kvinder) i det mindste i den kraftige Alder, kan den heller ikke i dette Tilfælde, hvor der kun er Tale om voxne, ventes at have spillet nogen Rolle som Aarsagsmoment. Den forholdsvis store Dødelighed i Købstadarbejdernes Familier skyldes snarere andre Momenter. Fremfor alt kan vel nævnes: den daarlige Luft udenfor Beboelseslejligheden i Gaarde og paa Gange (Kasernesystemet), hvorved Faren ved en indkneben Bolig i høj Grad forøges; Beskæftigelsen (særlig forskellige Former af Fabrikarbejde); uordenlig Liv og navnlig da Misbrug af Spirituosa*).

Lad nu ogsaa være, at der næppe kan fremføres noget slaaende Bevis paa, at Kosten i vore Arbejderfamilier influerer paa Dødeligheden. Man kunde desuagtet nok tænke sig den istand til at paavirke Arbejdsdygtigheden, saaledes at den formindskede Energien

*) Hermed skal dog ikke være sagt, at Købstadarbejdere misbruge Spiritus i højere Grad end Markarbejdere. Den ene Part har næppe noget at lade den anden høre i saa Henseende. Naar der ved den ovenfor anstillede Sammenligning ikke lod sig paavise nogen Indvirkning deraf paa Markarbejdernes Dødelighed, kunde det have sin naturlige Forklaring deri, at Misbruget vistnok er ligesaa almindeligt blandt Gaardmænd som blandt Arbejdere, thi ogsaa udenfor Arbejderklassen har vor Nation jo sin Skavank paa dette Punkt.

og Kræfterne. Særlig dersom det er rigtigt, at ringe eller manglende Kødning har saadanne Konsekvenser, hvad der selv i videnskabelige Kredse er en ret almindelig Antagelse, som dog turde trænge til at belyses en hel Del grundigere, end sket er. Men hvorledes forholder det sig da med den danske Arbejder i saa Henseende? At hans fysiske Kraft skulde være usædvanlig ringe, foreligger der intet om. Derimod har han ganske vist Ord for at være langsom og noget træg. Imidlertid ere disse Egenskaber Fællesmærke for de fleste af os Danske, lige meget hvilken Kost vi nyde, saa at der deraf intet kan sluttes.

Det er dog ikke Meningen med de her anførte Bemærkninger at svække Indtrykket af, hvad der tidligere blev oplyst om Kostudgiften, som Arbejderfamilier formaa at overkomme. Man kan under ingen Omstændighed lukke Øjnene for, at disses Kost i mange Tilfælde næppe taaler yderligere Indskrænkninger.

Jeg er da ogsaa forsaavidt enig med Betænkningen i dens Konklusion, som jeg under de Lønningsforhold særlig paa Landet, der hidtil har været kendt, anser det for ugørligt gennemgaaende at henvise Arbejderforsikringen (Syge- og Ulykkesforsikring samt Alderdomsforsørgelse) til Selvhjælpen alene. Det gaar nemlig med andre Udgiftsposter som med Kostudgiften: at hvad der fra denne Post kunde hentes til Dækning af Forsikringsomkostningerne vil for ikke faa gifte Arbejdere kun være en Ubetydelighed. Man kan saaledes nævne Udgiften til Bolig, Brændsel og — i alt Fald for Markarbejderen og Købstadaglejeren Vedkommende — Klædedragten. Heller ikke

paa disse Poster kan der undværes synderlig, om overhovedet noget. Tilbage staar da Fornøjelser, hvorunder indbefattet Nydelsen af Spirituosa.

At der findes en ikke ringe Del Arbejdere, som uden just at være Drankere udgive til Spirituosa — periodisk eller til Stadighed — et Beløb, der var mere end tilstrækkeligt til at dække de aarlige Omkostninger ved de forskellige Forsikringsformer, er aldeles utvivlsomt. Naar der ankes herover, møder man ofte den Indvending, at Brændevin og bayersk Øl skulde være Nødvendighedsartikler for Personer med legemligt Arbejde, specielt dersom Arbejdet foregaar i fri Luft. Dette er dog simpelt hen en Overdrivelse, som nok kan tjene til at udsmykke Forbruget, men ingen Støtte finder hos Videnskaben. De nævnte Drikke lade sig fortræffeligt erstatte af Kaffe og Husholdningsøl, nydt koldt eller varmt efter Aarstiden. Men fordi saadanne Arbejdere lade sig paavise ikke alene blandt de forholdsvis vel stillede, men ogsaa blandt de daarligt stillede, ligger deri intet Bevis for, at alle kunde overkomme Selvhjælpen, om de blot havde Viljen dertil. Ja det var en anden Sag, om det altid var et Overskud, der gik den Vej, saa at de øvrige Medlemmer af Familien ikke led under Mandens Forbrug af Spirituosa. Men det er indlysende, at det sidste hyppig maa finde Sted, særlig ved Familier med flere Børn, hvor Indtægten i Forvejen har Vanskelighed nok ved at strække til til det nødvendige. Jeg ser endda bort fra de extreme Tilfælde, hvor Manden rent ud er tilbøjelig til Svir, og af den Grund forsømmer eller mister sit Arbejde.

At komme nærmere ind paa Betænkningens For-

slag vedrørende Arbejderforsikringen, ligger dog udenfor Hensigten med denne Artikel. Naar Regeringen engang lader Offenligheden blive bekendt med Forslagene fra den Kommission, der i sin Tid blev nedsat for at drøfte herunder hørende Spørgsmaal, vil der maaske blive Anledning dertil. Da det i dette Efteraar vil være et Aar siden, at disse sidste kom Regeringen i Hænde, tør det vel ventes, at de snart komme frem.
